

Sota ja suomalainen sankarirunous.

Kirj. fil. tri Martti Haavio.

Kalevala, Suomen kansalliseepos, on ikäänkuin kultakaivos, jonka uumenista tiedemies voi ammentaa kansamme muinaisuuden aarteita. Ja niinkuin kultakaivoksessa aina, siinä on monenlaisia erilaisia kerroksia, joista toisten kultapitoisuus on suurempi, toisten taas pienempi. Kun nykyaikainen tutkija saapuu tuohon kaivokseen ja antaa timanttikoransa upota sen syvyyksiin, hänelle paljastuvat nuo kerrokset: nämä ja nämä säkeet ovat Kalevalan nerokkaan kokoonpanijan Lönnrotin sepittämiä; eräät kohdat taas ovat tähän yhteyteen joutuneet tunnelmarunostosta, joka maassamme on niin vehmasta, kokonaisia sivuja on lainautunut sanelemalla esitetystä loitsuista, ja kokonaiset laulut ovat häärunoja. Niinikään voimme löytää melkoisen määrän keskiaikaisia balladejamme, noita kertovia, traagillisen aiheen sisältäviä runoja, jotka monesti ovat kansainvälisiäkin.

Mutta se kerrostuma, joka tässä runouden kultakaivoksessa on tärkein, on kertovan *sankarirunouden* kerrostuma: juuri se tekee Kalevalan eepokseksi. Ja tässä suppeassa kirjoituksessa, jonka tarkoituksena on antaa vastaus kysymykseen: Mitä tietää muinaisrunoutemme kertoa sotaan liittyvistä seikoista? on lähdeaineistonamme käytettävä juuri noita runoja eli *virsiä* — niinhän muinoin nimitettiin runojamme.

On syytä mainita, ettei Kalevalassa oleva sankarirunous ole puhdasta kansanrunoutta — kaiken juonen ohjaajana on ollut Lönnrotin kylläkin taidokas käsi; kun siis ryhdyn tehtävääni, minun on käytettävä niitä tuhansia kansanrunojen toisintoja, jotka on painettu Suomen Kansan Vanhoihin Runoihin — teokseen, joka kohdakkoin valmistuttuaan sisältää 30 osaa ja yli 20,000 sivua.

Kun Kalevala ilmestyi, syntyi samalla maailmaan kysymys: ovatko Kalevalan sankarit jumalia vai ihmisiä? Voimmepä sanoa, että kysymystä oli pohdiskeltu jo aikaisemminkin: uskonpuhdistajamme Mikael Agricola oli lukenut Väinämöisen (eli, niinkuin hän kirjoitti, Äinämöisen) jumaliin, Juslenius, Giers, Porthan ja Ganander olivat olleet samaa mieltä; Gottlund, von Becker ja Gabriel Rein taas olivat pitäneet häntä maallisenä urhona. Elias Lönnrot lausui sata vuotta sitten Kalevalan esipuheessa teoksensa pääsankarista: »Olipa hän muistettava uros ensimmäisiä esi-isiämme.» Ja hän lisäsi leikillisesti: »On myös Väinämöisellä kyllä ilman jumaluuettaki nimeä ja kunniaa ja parempi lienee olla itsekunki ylevinnä talonpoikana, kun huonona herrana, parempi viisahinna ihmisenä, kun puujumalana.»

Lönnrotin yksinkertainen selitys ei tyydyttänyt eräitä tiedemiehiä. Monet heistä ovat väittäneet, että Kalevalan pohja on tarullinen, että runojen syvimmissä uumenissa piilee esim. käsitys hyvän ja pahan välisestä taistelusta — niinkuin Fabian Collan sanoi — tai että sen henkilöt ovat luonnonvoimien personoitumia, niinkuin Eliel Aspelin-Haapkylä ja viimeksi suuri tiedemiehemme E. N. Setälä väitti.

Uusin tutkimus tosin ei voi olla sitä mieltä, että sankarirunomme olisivat suorastaan historiaa. Uusin tutkimus väittää, että sankarirunous niin Suomessa kuin Kreikassa, Intiassa, Irlannissa, Saksassa ja Skandinaviassa on *taiderunoutta*. Yksilöt, niin kuuluu nykyaikaisen tutkijan väite, ovat luoneet sankarirunouden, niinkuin jokaisen kansanrunon takana täytyy edellyttää määrättyä — tosin kirjoitustaidotonta kirjailijaa. Ja niinpä joudumme suorastaan runoilijan työpajaan: siellä runoilija runoilee aiheestaan, joka on hänen hallinnassaan. Me havaitsemme, että hän lähtee historialliselta pohjalta, hän ammentaa suusta suuhun kulkeneesta perintötiedosta, sanokaamme sitä vaikka huhuksi, joka aina ei ole kirjaimellisesti totta, mutta on usein tyypillistä. Hänelle ovat tuttuja hänen oman aikansa käsitykset luonnosta ja maailmankaikkeudesta. Toisin sanoen: hän on oman aikansa sivistyksen ja oman aikansa tietämyksen kahlehtima — hänen maailmankatsomuksensa kuvastelee hänen runoistaan.

Mutta tässä on vielä muudan aukko: Miksi hän käsittelee urotöitä, miksi hän puhuu sankareista? Tähänkin voidaan

vastata: Hän on, ympäristönsä kahleissa. On säilynyt todistuksia, joiden nojalla on voitu sanoa, että muinaisgermaanilainen sankarirunous on noussut hovien ja aatelislinnojen vaiheilla. Sen on synnyttänyt tarkasti määriteltävä sotainen ympäristö. Runoilija, jonka lauluissa ylistettiin suuria sankaritoita, oli kuninkaan ylhäinen seuralainen; samaa tiedämme Skandinaviasta.

Suomalaisella tutkimuksella on ollut vaellettavanaan todellinen erämaataival, kun se vihdoinkin on päässyt tähän käsitykseen meikäläisten sankarirunojen syntymän ympäristöstä. Tämä syntymän ympäristö on rajoittunut ensiksikin maantieteellisesti: ja, niin ihmeelliseltä kuin se kuulostaakin, tutkimus on voinut sijoittaa sankarirunoutemme syntymän Länsi-Suomen vanhoille sivistysseuduille. Tähän tulokseen on johtanut toisaalta ajallinen sijoittaminen: sankarirunoutemme on syntynyt kansainvaellusajan ja Skandinavian viikinkikautta vastaavan ajan tienoilla, ehkä n. vv. 800—1000 j. Kr., Suomen viimeisinä itsenäisyyden aikoina. Silloin ei, kuten voidaan osoittaa muinaistutkimuksen avuin, tosiasiallisesti sijainnut asutusta muualla kuin kapealla rannikkokaistaleella Varsinais-Suomessa sekä yhtä kapealla alueella Kokemäenjoen vesistön varrella. Laatokan rantamien varsinaissuomalaisiksi arvellut siirtokunnat syntyivät vasta ajanjakson lopulla.

Muinaistiede on osoittanut, että tuo aika oli Suomen rautakauden loistoin: Se aika oli myöskin rauhaton ja sotaisa, täynnä reipasta ja rohkeaa yritteliäisyyttä. Kotimaisten seppien taitavasti takomia aseita on joukoittain paljastunut maan povesta, ja ne ovat kertoneet toisaalta käsiteollisuuden kehittyneisyydestä ja toisaalta sodankäynnin yleisyydestä. Löydöt osoittavat Vakka-Suomen lounaisen Suomen vauraimmaksi alueeksi, joka kauppasuhteittensa vuoksi oli muodostunut koko Suomen keskukseksi. Mutta myöskin sisämaassa, Kokemäenjoen vesistön varrella, sijaitsi tiheästi asuttuja yhdyskuntia, joilla lisäksi oli sisämaan rauhan edut sekä pohjoisessa ja idässä levittäytyvien metsien turkiserikkaudet kehittyäkseen vaurauteen ja sitä mukaa henkiseenkin sivistykseen.

Niinpä voimme luoda etemme tuhannen vuoden takaisen suomalaisen sotilasyhteiskunnan, yhteiskunnan, jossa vallitsi taistelun henki. On sanomattakin selvää, että pelkkä arkeologian maasta esiin kaivama aines ei riitä tätä yhteiskuntaa millään tavoin elä-

vöittämään: tuolla miekka, tuolla kilvenkupura, tuolla hopealla silatut päätset, tuolla veneennaulat, tuolla keihään kärki . . . . Mutta turvautuessamme *sankarirunouteemme* tapahtuu, että nuo kuolleet aseet nostaa ylös elävä ihminen, että ikäänkuin miekka kohoo iskuun, että laiva työntyy teloiltaan, että kummussa ammoihin levänneet uroot astuvat sotapolulle, että eteemme kohoo taisteluita, meriretkiä jne. Ei niin, että nuo tapahtumat sellaisenaan olisivat tosia — ne ovat runoutta. Mutta se ympäristö, mistä ne ovat kummunneet esiin, on painanut niihin lähtemättömän leiman. Runojen rakennuskivet voidaan saada tutkimuksen avulla selville. Ensiksikin runoilijalla oli epäilemättä edessään eläviä henkilöahmoja: *sankarinsa*, joihin hän tosin — koska hän oli runoilija — suhtautui tyylytellen. Vaikka hän valitsi kuvattavikseen tai ylistettävikkseen aikansa mahtavia uroita, on *inhimillinen* kautta esityksen etusijalla — ei niin sanoakseni *poliittinen*. Toiseksi on rakennusaineksista mainittava paikallisuudet, joiden kehyksiin runoilija sijoitti tapaukset. Kolmanneksi on mainittava tapaukset, jotka antoivat sysäyksen eri runoihin.

Mutta neljänneksi — ja nyt tulemme varsinaiseen aiheeseemme: hänen runoonsa tarttui aineksia hänen oman aikansa tavoista, käsityksistä, moraalista; hänen aikansa uskonnosta, maailmankäsityksestä, luonnontieteestä: toisin sanoen siihen pakostakin liittyi mukaan — ja kerrassaan valtava määrä — *kulttuuri-piirteitä*. Mainitakseni esimerkkejä: meitä kohtaavat sankarirunoudesta eri yhteiskuntaluokat, päälliköistä orjiin asti, tuomarit, tietäjät, paimenet, maanviljelijät ja käsityöläiset. Me voimme lukea niistä puvun historiaa jne. Mutta ennen kaikkea: kerrassaan ylivoimaisina kohtaavat meitä sankarirunoudesta sellaiset piirteet, jotka viittaavat *sotaan* ja *sankaruuteen*.

*

Mainitsin äsken, että muinaistutkijat ovat kaivaneet maan povesta Länsi-Suomesta joukoittain kansainvaellus- ja viikinkiajoilta peräisin olevia aseita. Voimme sanoa, etteivät ne löydöt, joita saamme sankarirunoistamme, ole yhtään köyhempiä. Väinämöisellä on miekka. Joukahaisella on miekka, jota, kuten runo

kertoo, pidetään huveksisessa, hienonahkaisessa huotrassa vasemmalla kupeella. Miekan kannatin on vaskella kirjailtu. Toisinaan miekka on isiltä peritty — tuntuu siltä, että suuri paino pannaan sellaiselle kalvalle eli tuimalle raudalle, joka on »luissa lohkiellut, pääkasuissa katkiellut». Me voimme seurata tämän miekan vetämistä tupesta: »Oi sa nuori Joukahainen, ota miekka viereltäsi, vasemmalta reideltäsi, kädelläsi oikealla», kerrotaan Samporunossa. Kauko »veti miekan huotrastansa, tupestansa tuiman raudan». Kullervo taas: »Tunki miekan tuppehensa, pisti pillit säkkihinsä, kengitti kesäisen ruunan, satuloi sotaorosen.» *Miekka* onkin muinaissuomalaisen itsenäisyyden ajan tärkein sota-ase. Se on toisinaan loistoase, »kultavästi», »pää kulta, terä hopea», siis pronssikahvainen miekka, jonka kahva uutena oli kuin kultaa ja terä kuin hopeaa. Hopealla huolitellut miekat voidaan arkeologisesti sijoittaa viikinkikaudelle. Paljon harvinaisempi kuin *miekka* on sankarirunoutemme aseista *keihäs*. Tämäkin ase on ollut komeasti koristettu. Runon säkeissä sanotaan, että siinä »susi putkessa puhusi, karhu karjui naulantieässä» tai: »peni putkessa makasi, kasi naukui naulan päässä». Kansainvaellusajan löytökalustossa on olemassa keihäitä, joissa kiinnitysnaulan päässä on pronssinen nuppi ja eräissä tapauksissa tuo nuppi on makaavan eläimen muotoinen. Säeparit — joissa mainitaan, että »kasi naukui naulan päässä» — ovat siis mitä selvimmät ja tarkimmat kuvaukset miekoista, ja ne tuovat tervehdysten ajoilta tuhannen vuoden takaa, ehkä kauempaakin. — Keihään toverina runoissa toisinaan mainitaan *kilpi*. Se on runoissa aivan harvinainen — sitä tavataan oikeastaan vain yhdessä kohti, jossa kilpi ja keihäät mainitaan Pohjolan sotilailla.

Kun Pohjolan emäntä Samporunossa varusti sotajoukkonsa ajamaan Väinämöistä ja hänen sotatovereitaan, hän, kertoo runo:

laittoi rautaista sota'a
teräksistä tellitteli.
Varusteli Pohjan purren:
pani joukon jousihinsa,
laittoi miehet miekkoihinsa.

Tässä siis miekan ohella mainitaan *jousi*. Sankarirunoudessamme jousi mainitaan muulloinkin: mutta se on vain salamuraajan kädessä. Lappalainen kyyttösilmä pitää »viikkoista vihaa» tap-

paakseen Väinämöisen — ja hän väijyy häntä jousi kädessä. Mainitsen lisäksi, että jousi on jukapuusta tehty — siis marjakuusesta, joka kasvaa vain Ahvenanmaalla. Tässä runossa mainitaan yksityiskohtaisesti jousella ampuminen: lappalainen ottaa paraimman piilen eli nuolen, jännittää jukaisen jousen, asettaa nuolen juonelle ja tähdätessään ajattelee:

»Min käsi alentanevi,
sen nuoli ylentäköhön,
min käsi ylentäköhön,
sen nuoli alentakohon . . .»

Sankarien kädessä sen sijaan tämä sala-ampujan ase ei milloinkaan ole muinaissuomalaisessa runoudessa — sen paremmin kuin muuten germaanilaisessakaan sankarirunoudessa. Hautalöydöissämme nuolenkärkiä on vähän. Sekä arkeologia että kansanrunoustiede ynnä ulkomaiset vertauskohdat osoittavat, ettei jousi kuulunut avointa taistelua suosivain suomalaisten ritarilliseen asevarustukseen.

Lopuksi kuului asevarustukseen lustovarustus. Lusto merkitsee muinaisena aikana käytännössä ollutta, puusuomuilla panssaroitua asepukea.

*

Kun täten varustautunut suomalainen urho lähti sotaretkelle, hän käytti joko *ratsua* tai *laivaa*. Syynä siihen, että edellinen on suhteellisen harvinainen, on epäilemättä se, että sotaretket etupäässä tehtiin merien taakse — t. s., että ne olivat *viikinkiretkiä*. Joskus tosin isä »jouduttaa sotaorihin, valmisteleo vainovarsan pojallensa ainoalle», tai Kullervorunossa: »Untamon sota tulevi viisikymmenin hevosin, viisin miehin ratsahilla, viisin miekoin miehen päällä.»

Mutta, kuten sanottu, aivan ylivoimainen on se osa sankarirunoistamme, joissa matka tapahtuu veneellä, tai sen voimme sanoa hyvällä omallatunnolla, *sotapurrella*. Voimme sanoa, että kysymyksessä on samantapainen laiva kuin olivat skandinavialaisen viikinkiajan *draket*, lohikäärmelaivat. Suomalaiset laivat ovat suuria — ne kulkevat vuoroin soutamalla, vuoroin taas nostetaan mastoon purje, joka väriltään usein on punainen. »Jo laskevi suuri

laiva, punapursi pursuavi selänpuolen Lemmenlahta», kertoo muudan runo; toinen kertoo: »Pankaa purjehet punaiset, toiset purjehet siniset, kolmannet rohoeräiset! Lassaan laiva juoksemahan, tervarinta tempomahan!» Eräissä runoissa sanotaan liioitellen, että sotapursi on satahankainen — eräissä taas, että siinä on »sata miestä soutamassa, tuhat ilman istumassa» — vaikka kysymyksessä on runollista liioittelua, havaitsemme ilman muuta, että soutajia on lukuisasti ja sitä paitsi osa miehistä on toimettona. Laivan varustuksina on Samporunossa purjepuu tai emäpuu, petäjäiset pielet, katajaiset kaaret, rautaharkki sekä kasislieka eli ankkuria pitelevä mastoköysi. Laivan perässä oleva mies on »melan koukkupään nojassa». Samporuno kertoo yksityiskohtaisesti laivaväen esiintymisen suomalaisella viikinkiretkellä. Uroot istuvat tuhdoillaan, peränpitäjä peräsimen varassa. Tähystäjä, »ylimmäiseksi ystäväksi» mainittu, nousee purjepuun nenään, »katsoo iät, katsoo lännet, katsoo pitkän Pohjan rannan».

Samporunosta saamme selville suomalaisen viikinkiretken päällystösuhteetkin. Väinämöinen on ylimmäinen päällikkö ja hänen lähimpänä apumiehenään on Ilmarinen. Voimme hyvällä syyllä nähdä tässä muinaissuomalaisten yleiset päällystösuhteet: Väinämöinen on tietäjä-päällikkö, samoin kuin Tacituksen mainitsema germaanien *rex*, kun taas Ilmarinen on sotaretken *dux*, sen teknillinen johtaja.

*

Ahdin ja Teurin runosta, joka muuten on suomalaisen sodankaipuun todellinen apoteoosi, voimme lukea ne tapahtumat, jotka saattavat aiheuttaa suomalaisen viikinkiretken: pelkkä sodan kaipu, pelkkä maineen tavoittelu, pelkkä seikkailun vietti johdattaa Ahdin retkelle. Vaikka Ahdilla kotona on rikkautta ja ruokaa yllin kyllin, ja lisäksi kaunis vaimo, hän lausuu: »En huoli kotioloista, juon ennen merestä vettä melan tervaisen käreltä, makeamp on juodakseni; en huoli kotoeloista; jos markan sodasta saanen, parempana sen pitänen» — parempana kuin kodin aarteet. Samporetelle uroot rientävät siksi, että heidän mielestään Pohjola elää liian hyvin, että heidän on päästävä osille rikkauksista — siis hyvin tyypillinen uudenaikaisenkin hyökkäyssodan aihe. Kalevan ja Untamon väliseen sotaan on syynä erimielisyydet riistamaista.

Sotaan lähtiessä pannaan toimeen liikekannallepano. Se saatetaan kertoa lyhyesti, niin, ettemme pääse tarkoituksesta selville: »Teki soan sormistahan, vainon varpahaisistahan», »laittoi rau-taista sota'a, teräksistä tellitteli». Perin yksinkertaisesti tyyli-tel-ten kerrotaan myöskin Samporunon liikekannallepano: »Oho, seppo Ilmarinen, lähde sammon noudantahan, kirjokannen kannanta-han!» Eikä paljon komeammin ole esitetty Ahdin ja Teurinkaan sotaretken liikekannallepanojulistus: Ahti pyytää Teuria itselleen sodan avuksi, siis apulaispäälliköksi:

»Teuri suorikkoh sotahan
Ahille soan avuksi,
liioinvoivalle lisäksi!»

Tulemme tässä runossa kohtaan, joka paremmin kuin tuskin mikään muu kertoo muinaissuomalaisesta sodankaipuusta. Kuu-lemme, että Teuri, apulaispäälliköksi aiottu, »vast' on nainut nuo-ren naisen, ottanut oman emännän, viel' on nannit näppimättä». Mutta Ahdin sotakutsu saapuu hänen korviinsa, hän on heti val-mis joutumaan mukaan. Mitä kiireisimmin hän suoriutuu — hän ei ehdi edes pukeutua valmiiksi. »Teuri päätyi kiukahalla, jalan kenki kiukahalla, toisen kenki lattialla, veräjällä vyötelekse.» Hän tempaa komeasti koristetun keihäänsä ja syöksyy aivan hengästy-neenä rantaan, jossa sotipursi jo odottaa — ja työntää keihäänsä »muiden keihöjen sekahan».

*

Olen esittänyt vain muutamia siitä esimerkkipaljoudesta, jonka vanhat runomme tarjoavat. Muudan seikka ehkä sietäisi vielä valaisemisen. Tarkoitin sitä, mihin kaikki nämä valmistelut tähtäävät, itse taistelua. Voimme sanoa, että maailman sankari-runoudessa yleensä joukkokuvaukset ovat heikosti esitettyjä: niissä on yksilökuvaus etualalla. Niin myös meillä Suomessa. Taistelukohtaukset hämmentyvät runoissamme miltei aina sadun-omaiseen utuun — siten esim. suurenmoisimmassa sankarirunos-samme, Samporunossa. Realismi, jota on runon alussa, vaihtuu fantasiaksi. Väinämöinen ja hänen joukkonsa joutuu kamppaile-maan satulinnun lentimille kohonnutta Pohjan akkaa vastaan. Hän nostaa taikuutta käyttäen saaren takaa-ajajien eteen. Vasta

viimeisessä kohtauksessa Väinämöinen nostaa melan ja sillä sivaltaa vastustajaansa — tällä loppuratkaisulla ikäänkuin kohotetaan hänen kunniaansa. — Sivumennen huomautettakoon, että nimenomaan Väinämöis-runosto sisältää paljon taruainesta.

Juuri siitä syystä, että runomme mieluummin kuin joukko-kohtauksissa viihtyvät yksityisen henkilön vaiheissa, voimme niin peräti vähän lukea taisteluista sankarirunoissamme — me voimme lukea niistä kyllä sotaretkelle lähdöstä, sota-aseista ja varustuksista, päälliköistä, takaa-ajoista ja aarteiden ryöstöistä jne. Ja jos tulee kysymykseen kaksintaistelu, kahden urhon välinen välienselvittely, on sankarirunomme valmis tapahtuman esittämään kaikella mahdollisella todenmukaisuudella. Ajatelkaamme vain tuota komeata runoa, jossa kerrotaan, miten Vetrikka verevä poika läikähdyttää juomingeissa Kaukamaisen arvokaavulle olutta. Kaukamoinen suuttuu, vetää miekan tupestaan ja sanoo: »Mitelkäämme miekkojamme, katselkaamme kalpojamme!» Ja runo kertoo yksityiskohtaisesti kaksintaistelun, miekanmittelyksi nimitetyn:

Vetrikka verevä poika
heti iski, ei hevännyt,
Kaukomielen päättä vasten;
oviseinähän osasi;
kamanahan kapsahutti.
Sanoi kaunis Kaukomieli:
»Täss on ahdas airakoida,
miesten kesken mellakoida;
tuvan uuden turmelemme,
pestyit penkit hierellemme,
lattiat ripostelemme.
Käykäämme ulos pihalle!»
Käytihin ulos pihalle.

Vetrikka verevä poika
iski miestä miekallansa,
iski kerran, iski toisen,
kohta kolmannen rapasi;
eipä voole vermentänä,
ota orvaskettäkänä.
Sanoi kaunis Kaukomieli:
»Anna vuoro toisen miehen
iskeä tahi hevätä!»
Veti kerran miekallansa,
kavahutti kalvallansa;
pää putosi olkapäältä,
kiiti kuin kätäs kedolla.

Mainittakoon, että tässä runossa esitetään kaksintaistelun tarkat säännötkin, mm., että se, jolla on pitempi miekka, saa antaa ensimmäisen iskun.

Näin olen pyrkinyt eräin piirtein esittelemään suomalaisen sankarirunouden sotaan liittyviä asioita. Toivoakseni jo nämä esimerkit ovat tehneet selväksi, että niin sanottu kalevalainen runotemme perusaineksiltaan on sotarunoutta, että sen laulujen sankarit ovat muinaisia suomalaisia sotauroita, että sen tapaukset

kuvailevat muinaisia sotaretkiä. Ne runoniekat, jotka ovat niiden ylistystä laulaneet, ne virrensepät, jotka ovat säkein kunnioittaneet muinaisten sotapäälliköittemme maineitä — Väinämöisen, Ilmarisen, Ahdin, Teurin, Vetrikan, Kauon, mitä he nimiltään lienevätkin — ovat vanhimmat historioitsijamme. Heidän nimensä ovat häipyneet tuntemattomuuteen — mutta heidän äänensä on jäänyt kaikumaan ja tuomaan tervehdyksen ajoilta, jolloin vapaat sankarit vaelsivat Suomen maassa.
